
Научная статья
УДК 81(470.64)
DOI: 10.31007/2306-5826-2024-3-62-88-99

ЭМОТИВ МЫХЬЭНЭХЭР АДЫГЭБЗЭМ КЪЫЗЭРЫШЫГЪЭЛЪЭГЪУА ШЫКІЭХЭР

Токмакъ Мадина Хьэсэнбий инхъу

Гуманитар къэхутэныгъэхэмкІэ институт – Федеральнэ къэрал бюджет шІэныгъэ ІуэхушІапІэ «Урысейм шІэныгъэхэмкІэ и академием и Къэбэрдей-Балъкъэр шІэныгъэ центр» Федеральнэ шІэныгъэ центрим» и филиал, Къэбэрдей-Балъкъэр республикэ, Налшык къалэ, Урысей, tokmak_madina_h@mail.ru, orcid.org/0000-0003-2172-5070

© Токмакъ М.Хь., 2024

Аннотаци. Мы лэжыгъэр зытеухар эмотив лексикэр адыгэбзэм зэрыхэ-тырщ. Мыбы къышыгъэлабгъуащ эмотивхэр, я къалэнхэм елыытауэ, гупишу зэрызэщхьэщыкІыр – гурыщІэхэм я цІэхуэгъакІуэ къэзыгъэлабгъуэхуэ, гурыщІэхэм я жьабзэ къэІуэтгакІуэ, гурыщІэхэр къызэрагъэлабгъуэ Іэмалхуэ. Гуп къэс ядэпІагъу нэщэнэхэм я гугъу шыдошІ, адыгэ тхакІуэ цІэрыІуэхэм я тхыгъэхэм къыхэха шап-хэхэр абыхэм къахудохь. Къыдохутэ эмотивхэм я мыхьэнэ гупхэм: «гурыщІэуатэ шытыкІэ», «гурыщІэуатэ шытыкІэм и зэфІэувэныгъэ», «гурыщІэуатэ зэхегъэщІэныгъэ», «гурыщІэуатэ хушытыкІэ», «теплъэкІэ къэзыІуатэ гурыщІэ», «хьэл хьуа гурыщІэуатэ шытыкІэ», «гурыщІэуатэ нэщэнэ» жыхуэтІэхэм къа-гъэлабгъуэхэр. ЗахыдогъэкІ я мыхьэнэхэр, къызэщІаубыдэ псалъэ лъэпкъыгъуэ-хэр, псалъэщІ Іэмэлхэр (лъабжыгъусэхэр), н. Къыдогъэлабгъуэ псалъафэхэм эмотив лексикэм шаубыд увыпІэшхуэр, языныкыуэ гупхэм псалъэ шхьэхуэхэм ахэр я бжыгъэкІэ зэрыщэбэкІыр. Дытопсэлгыхь эмотивхэм я мыхьэнэ заншІэмрэ зэхьэкІа мыхьэнэмрэ, ІукІэзэщхь зэхушытыкІэхэм ахэр зэрыхыхьэм. Къыдогъэнахуэ мыхьэнэбэ псалъэ къэгъэхуным эмотивхэм хэлъхьэныгъэшхуэ зэрыхуащІыр, абыхэм лексикэ-семантикэ системэ псом зэрызрагъэужьыр.

Зэрыгъуэзэн псалъэхэр: эмотив лексикэ, гурыщІэ, псалъафэ, мыхьэнэбэ псалъэ, мыхьэнэ заншІэ, зэхьэкІа мыхьэнэ, ІукІэзэщхь псалъэ

Цитатэ къызэрыхэнхыур: Токмакъ М.Хь. Эмотив мыхьэнэхэр адыгэб-зэм къызэрышыгъэлабгъуа шыкІэхэр // Вестник КБИГИ. 2024. № 3 (62). С. 88–99. DOI: 10.31007/2306-5826-2024-3-62-88-99

Original article

WAYS OF EXPRESSING EMOTIVE MEANING IN THE KABARDINO-CHERKASSIAN LANGUAGE

Madina H. Tokmakova

Institute for the Humanities Research – Affiliated Federal State Budgetary Scientific Establishment «Federal Scientific Center «Kabardian-Balkarian Scientific Center of the Russian Academy of Sciences», Nalchik, Russia, tokmak_madina_h@mail.ru, orcid.org/0000-0003-2172-5070

© М.Н. Tokmakova, 2024

Abstract. The article is devoted to the problem of determining emotive meaning, which occupies a central place in the study of emotive vocabulary, and to the criteria

for identifying emotive words from the entire lexical fund of the Kabardian-Circassian language. Using examples from the works of famous Kabardian writers, the main functions of emotives are considered – designation, expression, description of emotions; The specific features necessary to distinguish them are noted. It was discovered that the first two functions (designation and expression) represent specific phenomena, while the last (description), combining both designation and expression of emotions, forms a different function from them: the description of emotions is related to designation in that both of them are neutral in their semantics, and the description connects the expression with the fact that both of them, although in different ways, demonstrate emotions. The special place of affectives is indicated, including interjections, interjection words, vocabulary of name-calling and caressing, and swear words. The main semantic classes of emotives in the Kabardian-Circassian language are identified: “emotional state”, “formation of an emotional state”, “emotional impact”, “emotional attitude”, “external expression of emotions”, “emotional characterization”, “emotional quality”. Their composition is analyzed from the point of view of emotive meaning, morphological composition, word-forming affixes, etc. It has been noticed that verbs show the greatest activity in the emotive vocabulary of the Kabardian-Circassian language. The active role of phraseological units has also been established, the number of which in some classes significantly exceeds the number of individual words. The participation of the studied lexical units in polysemantic, homonymous processes is noted, mainly in the formation of figurative meanings that contribute to the replenishment of both the emotive vocabulary itself and the entire lexical-semantic system of the Kabardian-Circassian language.

Keywords: emotive vocabulary; designation, expression, description of emotions; phraseological units; polysemous words; homonyms

For citation: Tokmakova M.H. Ways of expressing emotive meaning in the kabardino-cherkassian language. Vestnik KBIGI = KBiHR Bulletin. 2024; 3 (62): 88–99. (In Kabardino-Circassian). DOI: 10.31007/2306-5826-2024-3-62-88-99

Научная статья

СПОСОБЫ ВЫРАЖЕНИЯ ЭМОТИВНОГО ЗНАЧЕНИЯ В КАБАРДИНО-ЧЕРКЕССКОМ ЯЗЫКЕ

Мадина Хасанбиевна Токмакова

Институт гуманитарных исследований – филиал Федерального государственного бюджетного научного учреждения «Федеральный научный центр «Кабардино-Балкарский научный центр Российской академии наук», Нальчик, Россия, tokmak_madina_h@mail.ru, orcid.org/0000-0003-2172-5070

© М.Х. Токмакова, 2024

Аннотация. Статья посвящена занимающей центральное место в исследовании эмотивной лексики проблеме определения эмотивного значения, критериям выявления эмотивных слов из всего лексического фонда кабардино-черкесского языка. На примерах из произведений известных кабардинских писателей рассмотрены основные функции эмотивов – обозначение, выражение, описание эмоций; отмечены специфические особенности, необходимые для их разграничения. Обнаружено, что первые две функции (обозначение и выражение) представляют собой конкретные явления, тогда как последняя (описание), сочетая в себе и обозначение, и выражение эмоций, образует отличную от них функцию: описание эмоций связано с обозначением тем, что оба они являются по своей семантике нейтральными, а с выражением описание связывает то, что оба они, хотя и по-разному, но демонстрируют эмоции. Указано особое место аффективов, включающих междометия, междометные слова, лексику обзывания и ласкания, бранную лексику. Выделяются основные семантические классы эмотивов кабардино-черкесского языка: «эмоциональное состояние», «становление эмоционального состояния», «эмоциональное воздействие», «эмоциональное отношение», «внешнее выражение эмоций», «эмоциональная характеристика», «эмоциональное качество». Анализируется их состав с точки зрения эмотивного значения, морфологического состава, словообразовательных аффиксов и т.д. Замечено, что наибольшую активность в эмотивной лексике кабардино-черкесского языка проявляют глаголы. Установлена также активная роль фразеологизмов, количество которых в некоторых классах значительно превышает

число отдельных слов. Отмечено участие исследуемых лексических единиц в полисемантических, омонимичных процессах, в основном в образовании переносных значений, способствующих пополнению как самой эмотивной лексики, так и всей лексико-семантической системы кабардино-черкесского языка.

Ключевые слова: эмотивная лексика; обозначение, выражение, описание эмоций; фразеологизмы; многозначные слова; омонимы

Для цитирования: Токмакова М.Х. Способы выражения эмотивного значения в кабардино-черкесском языке // Вестник КБИГИ. 2024. № 3 (62). С. 88–99. DOI: 10.31007/2306-5826-2024-3-62-88-99

Зэрыгурыгуэгуэщи, бзэщлэныггэм лэныкыуэ зэмылэужыггуэхэмкIэ бзэм епха гуэхугуэхэр едж. Абыхэм ящыщц эмотивкIэ зэджэ лексикэри. Эмотив лексикэм хохъэ цыхум зыхищцIэ гурыщлэхэр, зыхэщлэныггэхэр. Псалгэм папщIэ, гъащлэм дапщэщи кыщохуу цыхур зыггэгугфIэ, кэзыггэгубжъ, зыггэшыны, иггэщлагуэ, зезыггэгэгусэ, зыггэгукыгтэ гуэрхэр. Цыхум ахэр кыриггэлыагуээн папщIэ кыиггэсэбэп псалгэхэращ эмотив лексикэм кызыщлэубыдэр.

Гурыщлэхэр щлэныггэ куэдым кяхутэ: психологиём, медицинэм, биохимиём, н. Ар кызыхэкIыр зыхэщлэныггэхэм цыхум и гъащлэм увыпIэ хэха зэрыщайгырыщ, абы и лэныкыуэ куэдым зэрыпыщларщ. Ахэр бзэм зэрепхами шэч хэлькыым – цыхур щыпсалгэкIэщ и гурыщлэхэр нэхыбэу нагуэ щыхур.

Ильэс куэдкIэ щлэныггэлIхэм бзэм и гурыщлэ лэныкыуэм кыпакIухъащ, мыхэнэшхуэ зимыIэ гуэхугуэу кыалыгтэу. АрщхэкIэ иужьрей зэманым гурыщлэхэр джыным нэхъ гулыгтэ хуащI бзэщлэныггэлIхэм. АбыкIэ куэд зыхузэфIэкIахэм ящыщц Шаховскэ В.И. [1987, 2008], Бабенко Л.Г. [1989], Пиатровскэ Л.А. [1994, 2015], Шупин В. [2016] сымэ.

Адыгбзэм эмотив лексикэр иджыри нэсу кыщыхутауэ пхужылэнукуым [Шакова 1985; Токмакова 2017, 2023; Бижоев, Токмакова 2018, 2021]. Эмотив лексикэр джыным икIалэн нэхыщхьэхэм ящыщц зыщгурыщлэхэр сыт лэныкыуэкIи зыпкырыпхыныр, эмотивхэр адрей псалгэхэм кызырэрыщхьэщыкIыр, бзэм зэрыхэтыр кэхутэныр. Абы кыригуэхэм адыгэ бзэщлэныггэм – грамматикэми лексикэ-семантикэ системэми – и сэбэп зэрэкIыным шэч хэлькыым.

Эмотив лексикэр кэхутэным и ущцIэ нэхыщхьэу щытц эмотив мыхэнэр гъбелджылыныр. Языныкыуэ бзэщлэныггэлIхэм дэтхэнэ псалгэми эмотив зэфIэкI иIэу кыалыгтэ [Балли 1961: 184; Гридин 1983:115; Звегинцев 1957: 56; Мальцев 1963: 5 и др.]. Апхуэдэ еплыкIэр зэран кыхуохуу бзэм ипэжыпIэкIэ эмотиву щыгхэм я бжыгэр кыхэггэкIыным. Бабенко Л.Г. зэритхымкIэ, эмотиву убж хьунур гурыщлэр зи мыхэнэм хэт псалгэхэращ, цэхуэггакIуэ кIалэн яггэзащIэу [Бабенко 1989: 13]. Шаховскэ В.И. ириггэкIуэкIа эмотивхэм я семасиологиё кэхутэныггэм кыригуащ ахэр яггэзащIэ кIалэнхэм елытауэ зэщхьэщиггэкIыныр – гурыщлэхэм я цэхуэггакIуэ кэзыггэлыагуэу, гурыщлэхэм я жьабзэ кэлэуэтэкIэу, гурыщлэхэр кызыраггэлыагуэ Iэмалхэу [Шаховский 1987: 88–100].

Гурыщлэхэм я цэхуэггакIуэ кэзыггэлыагуэ эмотивхэм цыхум зыхищцIэ гурыщлэхэм я цIэ кырагуэу аращ, нэггуэщцIу жыпIэмэ, езы псалгэм гурыщлэм и цIэр хэтц, псалгэм папщIэ: *шынэн, гуфIэн, гузэвэн, кэщцтэн, укIытэн*, н.кь. Ахэр гурыщлэ кыаггэлыагуэхэм елытауэ зэщхьэщокI – гурыхьэр гурымыхуу. Щапхьэхэр: *Дохуэ гъащлэр депIэщIэкIыу, Iэдаккэм цIэкIыр гум пымыкI. Гум иль мурадыр кыдэхуэллэм, Ди цыкIуи ини цогуфIыкI*. [Кыщоккыуэ 2004: 269]. *Инал Iейуэ и жаггуэт тхэе илуэн: кэхьуныр зыщлэр алыхьыращ, абы дауэ тхэе зэрытэпIуэнур!* [Нало 1981: 211]. *Астемыр зэхихатэккым Щхуэуэ и дыхьэиш макьыр, зэхимыхами, ар апхуэдизкIэ зэггуэпырти, зыхуей дунейм теттэккым, псым кыхэкIыжатэмэ* [Кыщоккыуэ 1984: 165].

Гурыщлэхэм я жьабзэ кэлэуэтэкIэ эмотивхэм зыхэщлэныггэхэм я цIэр кырамыгуэу нэггуэщцI псалгэкIэ, псалгэ зэпхэхэмкIэ жьабзэм кыщаггэлыагуэу.

Абыхэми гурыщлэ зэмылэужыгьэуэхэр кьауатэ, псалгэм папщлэ: *Солмэн мыгьэум, тхьэмыщкыгьэ, хьыбар тельдыжэ* *Иджи шлэц, дэтхэнэр жьылэжын?* [Нало 1981: 62]. Мыбы езы гурыщлэм и цлэ «гущлэгьэу» псалгэр хэткыым, ауэ *мыгьэу, тхьэмыщкыгьэ* псалгэхэмкыгьэ ар кыщылуэтащ. Нэгьуэщлэ шапхьэр: *(Аслэнджэрийм:) – Ей, Тазий, дэнэ уэ кыыщыбджэдыхьар?* [Шортэн 1954: 304]. Мыбдеж *кыыщыбджэдыхьар* псалгэм жызылэм и губжь, и мыарзыныгьэ кьауатэ. *Абы (Ахьмэдхьан) и льыр кьэзыгьэпльыр, и псэр зезыхуэр куэд хурт: фашистхэм зэхащыгьы хьэкыкхуэклагьэрт, цыхуэгьэнишагьэрт, лажьэ зимылуэ, лажьэрэ ихэжу псэу кьэралым кьаклуэу кытеуа бийм зэрехьэ лейр игу хутемыгьахуэу арат* [Кхьуэлүфэ 2000: 378]. Зэрытлгьагьуши, *льыр кьэгьэпльын* псалгэфэм «кьэгьэгубжьын» и мыхьэнэщ, а гурыщлэр нэгьуэщлэ псалгэхэмкыгьэщ кызырылуэтар. Шаховскэ В.И. зэритхымкыгьэ, мы гупыращ эмотив дыдэу убж хьунур – аращ эмотивхэм я псалгальэр кьэзыгьэхьур [Шаховский 1987: 97, 101].

Абы нэмыщлэ, мы гупым хохьэ псалгэ Ией, хьуанэ, псэм едэхашлэ псалгэхэр, псалгэ зэпхахэр, н. Псалгэм папщлэ: *(Омар:) Хьэбыршыбыр, пльагьуркьэ абы кыгупсысар?* [Кыщокьуэ 2007: 110]. *(Умлэ:) – А ныбэ уз Иейм имыгьэкыгьэпльыр, Хьэбий, кьэх мы жьыгым бжеслакьэ!* [Нало 1981: 191]. *(Нанэм:) – А си хьыджэбз цыкылу, алыхьым и нэфлыр зыщыхуэн, мыбы итым кысхуеджэст, тласэ!* [Хьэх 2008: 20].

Гурыщлэ кьэзылуатэ эмотивхэм ящыщ цыхум и зыхэщлэныгьэхэр налуэу кьэзыгьэпльагьуэ макьыщлэхэри. Ахэр адыгэбзэм куэду хэтц, гурыщлэ зэмылэужыгьэуэхэр кьауатэу. Псалгэм папщлэ: *еуеуей макьыщлэм зыгуэрэм хуэгүзэвэныгьэ кьауатэ (– И гьащлэ, и пкыи, и пси псыхэкьауадэц. Еуеуей, Му ридыжь мыгьэуэ, – желэ Хьэчим, ныбжьэгьур и гум кызырыщытхьыр и нэгум кыщу* [Кьэрмокьуэ 2007: 150]); *уэху – гур зэрызэгьар, гум зэрызигьэпсэхужар кьауатэ (Шутлэ и гьусэхэм зыхуигьазэу: – Уэху, сыту сыкыгьэщытат... шкыщыр пцэдей дыбгьэжыныц, абы нэхь бэлыхь димылэмэ, ар ягьэ кынкьым... [Кыщокьуэ 2007: 72]); н.*

Адыгэбзэм эмотив макьыщлэхэр гендеркыи щызэщхьэщокыгьэ. Псалгэм папщлэ, *ана-а, на* сыт хуэдэхэр цыхубзхэм кьагьэсэбэп псалгэхэщ, *луэ (лау, лагь, лагьу), зиунагьуэрэ* сыт хуэдэхэр цыхухьухэм я псалгэфэщ. Шапхьэхэр: *Хьэж тылар дауи кьэбыл хьун, на, гущэ, апхуэдиз хьэзаб цыхум тебгьэлэу, – жилуэ Думэсарэ Инус ешхыдэрт* [Кыщокьуэ 1984: 74–75]. *Кьантласэ гьуэлгьыплэ нэзым етлысэхри и пхьум и цхьэм лэ ижьыр трильхьащ. – Ана-а, дауэ кьомыузэрэ?* [Щоджэнцыкылу 1989: 167]. *(Дадэм:) – А зиунагьуэрэ, сэ схуэдэу илгьагьу кьуажэм зы лыжь дэсакьым, кысщлэмыщылуэ хурэ (Хьэмид)! [Журт 1987: 14]. (Кьэрней:) – Луэ, пси гьэхуэбэныр куэдрэ [Кыщокьуэ 2007: 103].*

Кьэдгьэлэгьэуа макьыщлэхэри, псалгэ Иейхэри, хьуанэхэри, псэм едэхашлэ псалгэхэри – ахэр псори аффективкыгьэ зэджэ эмотивхэщ [Шаховский 1987: 25]. Абыхэм гурыщлэхэм я цлэ кьрамылуэми, ахэр нэхь нэлурыту кьагьэпльагьуэ адреи эмотивхэм елыгьауэ.

Эмотивхэм ящыщ гурыхь, гурымыхь гурыщлэхэр мыщлэлуэу кьэзыгьэпльагьуэхэри, нащхьэлүщхьэр (нэ, набдзэ, лүпэ, нэкылущхьэ сыт хуэдэхэр, лэ щыныр), цыхум и щытыкыгьэ гуэрхэр кьагьэсэбэпкыгьэрэ. Апхуэдэ эмотивхэр инэхьыбэм зы псалгэкыгьэ зыфэкьыркыым, псалгэфэ куэд яхэтц абыхэм. Псалгэм папщлэ: *Комендантым и нэщхьыр зэхуыкылауэ чыфитанцым епльащ, пэп-щыщ* [Кыщокьуэ 2006: 473]. *(Дэфэрэдэж:) – Горздравым я отчетыр диссертацэ пцылымэ, нэхь цлэныгьэ нэхьыбэ кыыхэпхыну плэрэ? – жьыслэри сецат Лэтлыфи, жьыслэр шэуэ теуащ, езыри кьэуцыпльыри лэпльапэклэзыз хьуауэ и лүпэри, помадэ лүв тельри, фагьуэ хьуащ* [Кыщокьуэ 2006: 227].

Нэхьыбэм а зи гугьу тыла эмотивхэр (гурыщлэхэр мыщлэлуэу кьэзыгьэпльагьуэхэр) гурыщлэм и цлэ кьэзылуатэ эмотивхэм я гьусэу кьокылуэ. Псалгэм папщлэ: *Абы (цыхубзым) и фэр пыкылат, и нэхэр шынагьуэм зыцлаубыдауэ,*

мыулэрэплэжсу кьаплэрт *гужьеяуэ*, зыгуэркIи мыгузгэжсу [Шортэн 1985: 386]. Албийн *гүфIэщяуэ* и жейбащхуэр цхьэщокIри зимыхуапэу шкIэ псыф цыкIум *IэплIэ хуещI* [Кыщокьуэ 1985: 9].

Зэбгьапщэмэ, адыгэбзэм гурыщIэхэм я цIэ зыхэт эмотивхэр куэдкIэ щынэхьыбэщ адреЙ гупитI кьэдгьэлыгагуам елытауэ (гурыщIэхэм я жьабзэ кьэIуэтэкIэмрэ, гурыщIэхэр мыщIэйуэу кьэзыгьэлыгагуэхэмрэ). Абы и цхьэусыгыуэ нэхьыщхьэу щытщ адыгэбзэм льябжьэггусэ пыгыуэвэныгыэр убгьуауэ кьызэригыгьэсэбпыр. Апхуэдэу льябжьэггусэ зэмылIэужьыгыуэхэм эмотив куэд кьагьэхуэ зы псалгэ льяпкьыкьуэм и кIуэцIкIи, нэгьуэщI псалгэ льяпкьыгыуэхэр кьыщагьэхум дежи. Псалгэм папщIэ, *нэихьей* псалгэр кьапщтэу щытмэ, пыувэ льябжьэггусэхэм мыпхуэдэ псалгэхэр кьагьэхуэ: *нэцхьейн, нэцхьейрилэ, нэцхьейрилэу, нэцхьейягуэ, нэцхьей-нэцхьейуэ, нэцхьейуэ, нэцхьейягуэншэу, нэцхьейлэ, нэцхьейлэу, гьэнэцхьейн, зэрыгьэнэцхьейн, зыгьэнэцхьейн, иринэцхьейн, кьэгьэнэцхьейн, кьэнэцхьейн, хуэнэцхьейн, цIэнэцхьеежын, н. Е укIытэ* псалгэм мыпхуэдэ псалгэхэр кьытокI: *укIытагьэ, укIытэгьуэ, укIытэн, укIытэншагьэ, укIытэншэ, укIытэх, укIытэхыгьэ, гьэукIытэн, ириукIытэжын, ириукIытэн, кьэгьэукIытэн, кьэукIытэжын, теукIытыхьын, хуэгьэукIытэн, цIэукIытыхьыжын, н.*

Льябжьэггусэ пыгыуэвэным нэмыщI, адыгэбзэм псалгэ зэхэлхьэнымкIи лексикэ занэ куэд кьохуэ, эмотивхэри яхэту. Щапхьэу кьэтхьынщ зи гугьу тщIа псалгэщI IэмалхэмкIэ (лябжьэггусэхэмкIэрэ псалгэ зэхэлхьэнымкIэрэ) *гүфIэ* псалгэм кьытекIыу псалгэщIэхэр кьызэрыхуэр: *гүфIэ-гүпсэу, гүфIэгьуэншэ, гүфIэн, гүфIэрей, гьэгүфIэн, зэрыгьэгүфIэн, зэхуэгүфIэн, зэщыгүфIыкIын, иригүфIэн, кьэгьэгүфIэжын, кьэгьэгүфIэн, нэгүфIэ, нэфIэгүфIагьэ, нэфIэгүфIэ, нэфIэгүфIэу, тегүфIыхьын, хуэгүфIэн, хуэнэфIэгүфIэн, щыгүфIыкIын, цIэгүфIыкIын, н.*

Абы нэмыщI, адыгэбзэм гурыщIэхэм я цIэ зыхэт эмотивхэм псалгэфэ куэд кьыщагьэхуэф. Псалгэм папщIэ, *бампIэ* псалгэм гурыщIэ зэмылIэужьыгыуэхэр кьаIуатэу мыпхуэдэ псалгэфэхэр кьытокI: *бампIэ гьэвын, бампIэ дэхын, бампIэ кьытеуэн, бампIэ уз, бампIэм зэуичын (зэуиудын, зэуитхьын), бампIэм ихьын, бампIэр текьутэн, бампIэр тIысын, н.* НэгьуэщI щапхьэ: *губгьэн – губгьэн екIын, губгьэн етын, губгьэн иIэн, губгьэн кьэхьын, губгьэн хэхын, губгьэн хуэщIын, губгьэн щIын, н.*

МыщIэйуэу щыт эмотивхэр, гурыщIэхэм я жьабзэ кьэIуэтэкIэхэр, инэхьыбэм зэхьэкла мыхьэнэ зиIэ псалгэхэщ. Псалгэм папщIэ, *еплгыхын* псалгэм «и льябжьэмкIэ, и щIэмкIэ, и кIэмкIэ плгьэн» мыхьэнэ занщIэ иIэщ, абы гурыщIэ льяпкь кьыIуатэркьым. Ауэ и зэхьэкла мыхьэнэм «нэцхьейн» кьокI, ар эмотивщ. Апхуэдабзэу *илыкIын, зымыщIэжын, кьэчэн, кьэцэхун, мыгьэпсэун, кьылтын, гьэмэхын, цIыIэгьэ, кьызэщIэнэн* сыт хуэдэ мыхьэнэбэ псалгэхэм я зэхьэкла мыхьэнэхэращ гурыщIэхэр кьазыIуатэр.

Апхуэдэуи, гурыщIэхэм я цIэр зыхэмыт эмотив псалгэфэ куэд щыIэщ, псалгэм папщIэ: *щIы фIыцIэжьым щIэгьэлыгьэдэн, хьэм егьэхьын, тхьу щыхуэн, уафэм сабэ дэпхьейн, (и) пIэм кьышын, псэр хэхын, псэр егьэишын, пэр щIым щыхуэн, мастэу гум кьыххуэн, дуней егьэлыгагун, бжьэр хутеудын, н.*

ИщхьэкIэ зэрыщыжыIащи, гурыщIэхэр мыщIэйуэу кьыгьэлыгагуэн папщIэ адыгэбзэм Iэмал зыбжанэ кьегьэсэбэп: цIыхум и щытыкIэ кьэзыIуатэ псалгэ закьуэхэм деж кьышыщIэдзауэ (*кьэпщIэнтIэн, зэщIэкIэзызын, кьыщыльэтэн, н.*), псалгэ зэпхакIэ (*бзагуэ хьун, Iэпэр сысын, Iэр кьузын, н.*), псалгэфэхэмкIэ (*цIыплэ хьун, IэплIэ ешэкIын, IэштIым хуэщIын, н.*) иухуэ. Мы гупым хыхьэ псалгэфэхэр инэхьыбэм *нэ, фэ, Iунэ* псалгэхэм кьагьэхуэ. Псалгэм папщIэ: *нэ кьытIэтIу, нэ IейкIэ епIын, нэкIэ уэн, нэкIэ шхын, нэм лы кьытельгьэдэн, нэм хьуаскIэ кьыщIыхын; фэр зэкIуэкIын, фэр ныхьэн-ныкIын, фэр шэхум хуэдэу ныкIын; Iунэр гьэпIшин, Iунэр зэтежын, Iунэр хузэтемыхьэжын, н.*

Эмотив лексикэр и кIэм нэсу кьэпхутэн папщIэ, абы хыхьэ занэхэр я мыхьэнэклэ зэпкьрыхын хуейщ, я семантикэ гуэшыныгьэ егьэкIуэклауэ. Апхуэдэу, япэу эмотивхэм гуэшыныгьэ нэхь зэхэха яритащ Бабенко Л.Г. [1989: 71]. Абы Васильев Л.М. [1981: 184] ищIа зыхэщIэ лэжыгьэцIэхэм я гуэшыныгьэм зытригьащIэурэ, кьыхегьэклэмотивхэм ямыхьэнэ гупхэр: «гурыщIэуатэ щытыкIэ», «гурыщIэуатэ щытыкIэм и зэфIэувэныгьэ», «гурыщIэуатэ зэхегьэщIэныгьэ», «гурыщIэуатэ хушытыкIэ», «теплэклэ гурыщIэ кьэлуэтэныгьэ», «хьэл хьуа гурыщIэуатэ щытыкIэ», «гурыщIэуатэ нэщэнэ» кьагьэлбагьуэхэр. Гуп кьэс езым хуэфашэ щхьэхуэныгьэхэр илэжщ, псалъэм папщIэ, мыхьэнэ кьагьэлбагьуэхэмкIэ, кьызэщIауабыдэ псалъэ льэпкьыгьуэхэмкIэ, псалъэщI льябжьэбгьусэклэ, н. защхьэщокI.

1. «ГурыщIэуатэ щытыкIэм» кьэлуатэ цыхум зэман хэхам зыхищIэ гурыщIэр. Апхуэдэ гурыщIэр «жыджэрагь хэмылыу, субъектым кьыхэмыщу щытщ» [Бабенко 1989: 72]. Адыгэбзэм мы гупыращ гурыщIэ зэмылIэужыгьуэхэр кьыгьэлбагьуэу эмотив нэхьыбэ кьыщызыгьэхур. Мыбы хеуыдэ щыIэцIэхэри, лэжыгьэцIэхэри, кьэхьукIэцIэхэри: *укIытэ, гукьеуэ, цхьэжагьуэ, хьэзаб, цысхь; нэжэгуужэн, гүзэвэн, гүлэн, нэщхьейн, гужьейн; нэщхьыфIэу, гүфIэ-гүпсэу, нэщхьыцэу, Iупейуэ, щIыIэ-щIыIэу*, н. Псалъафэ куэди хохьэ мы гупым: *и нэм щIы имылабгьуужын, бампIэ гьэвын, гур лынцIын, гур дзапэклэ Iыгьын, и цхьэр и жагьуэн, гукьеуэ илэн, хьэзаб телын, напэр сын*, н.

«ГурыщIэуатэ щытыкIэ» кьэзылуатэ эмотивхэм яхэтщ мыхьэнэбэ псалъэхэр: мыхьэнэ занщIэ яIэу – *езшыныгьэ, нэфIэгуфIэу, арэзын, арэзыныгьэ, езшыны, фIыщIэ, шынэ, шынэн, зыхэщIэн, бампIэн*, н.; зэхьэклэ мыхьэнэ яIэу – *гуауэцхьэуэн, дыдж-дыджу, щIыIэу, пэбжьэуэн, пэпцэн, зыукIыжын, бампIэ, кьэкьуэлэн, зэгуэудын*, н. Мы эмотивхэм мыэмотиву щыт псалъэхэм IүкIэзэщхь хушытыкIэ шахуиIи кьохьу: *лей I* «зэрыщытын, зэрыхьун хуей бжыгьэм, куэдагьым щIигьу, кьыдэхуэ» – *лей II* «цыхугьэншагьэ, щIэпхьаджагьэ»; *е I* «лей, бзаджэ» – *е II* псалъэзэпыщIэ «хьэмэ», н.

2. «ГурыщIэуатэ щытыкIэм и зэфIэувэныгьэм» кьэлуатэ гурыщIэм и щIэдзапIэр. Япэу зи гугьу тцIа гупым еллыгьтауэ мы эмотивхэм гурыщIэхэм я зэхьуэкIыныгьэ, я зэфIэувэныгьэ кьагьэлбагьуэ. Апхуэдэ щытыкIэм кьыбгурегаIуэ мы гупым лэжыгьэцIэхэм фIэклэ зэрыхэмытыр. Щапхьэ: *кьызэфIэзэрыхьын, кьызэщIэплэн, хуэшынэн, щтэн, кьызэщIэплэн, кьэшынэн, кьэщтэн, кьыщхьэрыуэн, хэнэщхьейхьын, кьэIулэн*, н.

Адыгэбзэм мы эмотивхэр «гурыщIэуатэ щытыкIэ» кьэзылуатэ эмотивхэм елыгьтауэ хуэдитIкIэ щынэхь мащIэщ. Псалъэ щхьэхуэхэм ебгьапщэмэ, псалъафэхэм я бжыгьэр нэхьыбэщ, псалъэм папщIэ: *бампIэ кьытеуэн, гүлэгуыцтэ хьун, гур кьызэфIэзэрыхьын, (и) гьын кьэклэуэн, уафэхуэпскIыу кьэлыдын, мафIэлыгьейуэ кьызэщIэнэн, гур жан хьун, Iупэр гьэпIиин, гум зыукьуэдишжын, нэгур зэлыIухын*, н.

«ГурыщIэуатэ щытыкIэм и зэфIэувэныгьэ» кьэзылуатэ эмотивхэм куэдрэ льябжьэпэ кьэ-р япытщ, аращ инэхьыбэм мы эмотивхэм зэфIэувэныгьэ мыхьэнэр кьэзытыр. Зэвгьапщэ: *нэжэгуужэн – кьэнэжэгуужэн, тмакькIэщIын – кьэтэмакькIэщIын, гүфIэн – кьэгуфIэн, гүбжьын – кьэгубжьын*, н. Куэдрэ урохьэлIэ льябжьэпэ кьэ-м зыгьэзэж льябжьэужь –ж-р и гьусэу гурыщIэуатэ щытыкIэм и зэфIэувэныгьэ кьэзылуатэ эмотивхэр кьагьэхьуу: *кьэжаныжын, кьэгуфIэжын, кьэщэбэжын, кьэшынэжын, кьэгузэвэжын*, н.

Гулыгьтэ хуэщIыпхьэщ льябжьэпэ кьы-кIэ кьэхьуа эмотивхэм. Ахэр льябжьэпэ кьэ-кIэ кьэхьуа эмотивхэм емьщхьу инэхьыбэм гурыщIэ льэпкь зыхэмыль псалъэхэм кьатекIахэщ, псалъэм папщIэ: *зэфIэзэрыхьын* «зэтеувыIэн, зэIыхьэн (п.п. Iуэхур)» – *кьызэфIэзэрыхьын* «мыпсэлъэф, и гьын кьэклэуэ, бэуэгьуей хьун»; *техьэн I 1* «кIуэуэрэ (зыгуэрым ису е лъэсу) зыщIыпIэ теувэн, кьытехутэн», 2) «адыгэ хабзэмкIэ нысэр нэхьыжхэм зыбгьэдашэн, зрагьэцIыхун»,

3) «зыгуэрым ещху шытын, теуэн»; II «зыгуэр зыщыпIэ хын» – *кытехьэн* «зэхь. кьэгубжын, и гурымыкь кыкIын»; *зэщIэвэн* I) «зыгуэрхэр псори зэгусэу зэщIэуэлъэуэн», 2) «зэщIэвууэн (п.п. бжьэхэр)» – *кыизэщIэвэн* «зэхь. кыизэр. кьэгумэщIэн»; *зэщIэплъэн* I) «кыизэщIэнэн, ежьэн», 2) «плъыжь кьэхун» – *кыизэщIэплъэн* «зэхь. кьэгубжын, кьэлыбын»; н.

Псалъафэхэм я гугъу пщIымэ, языныкьуэ «гурыщIэуатэ шытыкIэм и зэфIэувэныгъэ» кьэзыуатэхэм *хун*, *щIын* лэжыгъэцIэхэр ягъусэщ: *гур жан хун*, *зэтемыплъэж хун*, *гулэгущтэ хун*, *гукъанэ щIын*, *гузэрыдзэ щIын*, *гукъеуэ щIын*, н.

Мы гупым мыхьэнэбэ псалъэхэри хэтщ: зэхьэкIа мыхьэнэ зиIэ эмотивхэр нэхьыбэу (п.п. *кьэжанын*, *кьэцыбырыбын*, *кытехьэн*, *зэлууэн*, *кыыхьыжыжээн*, *кыизэщIэвэн*, *кыизэщIэукъубиен*, *кыищитхьын*, *кыищудын*, *зыкьэтIэтэн*, н.), мыхьэнэ занщIэ зиIэхэр нэхь мащIэу (п.п. *кьэлыбын*, *кьэнэжэгуужэн*, *ефыгъулIэн*, *щIегъуэжын*, *егуэкIуэн*, н.). «ГурыщIэуатэ шытыкIэм и зэфIэувэныгъэ» кьэзыуатэ псалъафэ языныкьуэхэри мыхьэнэбэщ, инэхьыбэм я мыхьэнэ зэхьэкIам гурыщIэр кьауатэу: (*и*) *напIэр кьехуэхын*, *псэр хэкIын*, *гум ежэлэн*, н. МыхьэнитIри эмотиву шытынкIэри мэху, псалъэм папщIэ: *гур кыизэрыгъуэтыжын*, *гукъеуэ щIын*, н. IукIэзэщхь псалъэхэр мы гупым щыдгъуэтакьым.

3. «ГурыщIэуатэ зэхегъэщIэныгъэ» кьэзыгъэлягъуэ эмотивхэм я мыхьэнэм кьэуатэ зыгуэрым гурыщIэ гуэр зыхегъэщIэн мурад. Мы гупым лэжыгъэцIэ фIэкIа хыхьэркьым, псалъэм папщIэ: *уцхьэкIун*, *кьэгъэгуфIэн*, *дэхьэхын*, *ецхьэкIуэн*, *гьэгузэвэн*, *щIэбжэн*, *хьэхун*, *зыIэпышэн*, н.

Адыгэбзэм и «гурыщIэуатэ зэхегъэщIэныгъэ» кьэзыгъэлягъуэ эмотивхэр инэхьыбэм хуэгъэуш гьэпсыкIэкIэ кьэхуаш – лъабжьэпэ гьэ-кIэ: *гьэбэмIэн*, *гьэгубжыын*, *гьэпIейтеин*, *гьэгужьейн*, *гьэгуфIэн*, н. Лъабжьэпэ гьэ-м адреи лъабжьэпэхэм я гъусэуи «гурыщIэуатэ зэхегъэщIэныгъэ» кьэзыгъэлягъуэ эмотивхэр кьагъэху:

лъабжьэпэ кьэ-рэ гьэ-рэ зэгъусэу – *кьэгъэскIэн*, *кьэгъэукIытэн*, *кьэгъэуIэбжыын*, *кьэгъэпIейтеин*, *кьэгъэгуфIэн*, *кьэгъэгулэзын*, н.;

лъабжьэпэ зэры-рэ гьэ-рэ зэгъусэу – *зэрыгъэщтэн*, *зэрыгъэнэцхьейн*, *зэрыгъэгубжыын*, *зэрыгъэгумэщIэн*, *зэрыгъэгужьейн*, н.;

лъабжьэпэ зэ/зы-, щIэ-, гьэ- зэгъусэу – *зыщIэгъэхуэпсын*, *зыщIэгъэбэзын*, *зэщIэгъэдыхьэшхэн*, н.

Мы гупым псалъафэ куэд хохьэ, псалъэм папщIэ: *ныбафэ (ныбэ)* *кыыхуэмыгъэнэн*, *и гьын кьэгъэкIуэн*, *псэр гьэгуфIэн*, *гур хэгъэхуэн*, *гур гьэныкьуэн*, *гур хэгъэщIын*, *и жагъуэ щIын*, *гужьейгъуэ етын*, *псэр Iухын*, *гур гьэгуфIыщIын*, н.

«ГурыщIэуатэ зэхегъэщIэныгъэ» кьэзыгъэлягъуэ эмотивхэр инэхьыбэм зэхьэкIа мыхьэнэ зиIэ псалъэхэщ: *гьэжанын*, *гьэтхьэн*, *гьэмэхын*, *зыкьегъэлягъун*, *егуэкIуэн*, *кьэхьэхун*, *кьэцэхун*, *кьэгъээджызджын*, *гьагъын*, *зэрыгъэбэмIэн*, н. IукIэзэщхь псалъэхэр мы гупым хэтщ, псалъэм папщIэ: *хуэгъэукIытэн* I «зыгуэрым и хьэтыркIэ гьэукIытэн» – *хуэгъэукIытэн* II «игъэукIытэн лъэкIын, игъэукIытэфын»; *хуэгъэшынын* I «зыгуэрым и лъэIукIэ гьэшынын» – *хуэгъэшынын* II «игъэшынын лъэкIын, игъэшынэфын», н.

4. «ГурыщIэуатэ хушытыкIэм» кьэгъэлягъуэ гурыщIэхэр зыгуэрым зэрыхуэгъэзар, нэгъуэщIу жыпIэмэ, мы эмотивхэм я мыхьэнэм хэтщ, езы гурыщIэм нэмыщI, ар зыхуэгъэза объектри. Мы гупыр нэхьыбэу лэжыгъэцIэхэуш зэрызыхэтыр, псалъэм папщIэ: *щытхьун*, *щIэнэкIэн*, *зыхуэгъэгусэн*, *хуэпсэн*, *пIэцIейжын*, *щысхьын*, *кыителIэн*, *телIэн*, *фэжагъуэ*, *нэмыплъ*, н. Мы эмотивхэр лъабжьэпэ зэмылIэужыгъуэхэмкIэ кьоху:

хуэ-кIэ – *хуэгумэщIын*, *хуэнэцхьейн*, *хуэдзэлэшихэн*, н.;

щы-кIэ – *щыгуфIыкIын*, *щыукIытэн*, *щышынын*, н.;

те-кIэ – *тегужьейкIын*, *тегузэвыхьын*, *тешыныхьын*, н.;

и- + р + и-(йы-)-кIэ – *иригуфIэн*, *ирибжьыфIэн*, *ирипэгэн*, н.;

цлэ-клэ – цлэфыгьэуэн, цлэхьуэпсын, цлэнэцлын, цлэбэгын, н.;

флэ-клэ – флэгьуэныхьын, флэгьуузын, флэгьуемылун, н.

«Гурыщлэлуатэ хушытыклэм» кьэзыгьэлъягьуэ эмотивхэм псалъафэ куэд яхэтщ: *гур цлэгьун, гуцлэгьу хуэцлын, гукьеуэ хуэцлын, гур цыхуэн, ижэгьу хуэхьун, дзэр хуэлъын, фэжагьуэ еплъын, (и) ней (кьы)цыхуэн, нэмыплъ (кь)етын, гукьанэ хуилэн, нэ лейклэ еплъын, н.*

Мы гупым хыхьэ эмотивхэм мыхьэнэбэ псалъэхэри псалъафэхэри хэтщ: гурыщлэ кьэзыгьэлъягьуэ мыхьэнэ занщлэ ялэу (*хуэгьуфлэн, цлэгьуэжын, хуеин, гум кьэклын, н.*), гурыщлэ кьэзыгьэлъягьуэ зэхьэкла мыхьэнэ ялэу (*кьыклэрынэн, зыхуэзклэцлэшын, зэгьуудын, гур хуэбгьэн, н.*), занщлэ мыхьэнэми зэхьэклэ мыхьэнэми гурыщлэ кьагьэлъягьуэу (*ехьуэпсэн, ефыгьуулэн, хуэбэмплэн, гум пымыклын, н.*).

5. «Теплъэклэ гурыщлэ кьэлэуэтэныгьэ» гупыр – япэ гупым (гурыщлэлуатэ шытыклэ кьэзыгьэлъягьуэхэм) иужьклэ нэхь ин дыдэщ. Мыбы хохьэ фэклэ, нащхьэлущхьэклэ, лэщлэнклэ, нэгьуэщлэ лэмалхэмклэ гурыщлэхэр кьэгьэлъягьуэныр, псалъэм папщлэ: *зызэхуэфэн, кьэуцлэплъын, клэлыбгэн, еубзэрэбзэн, кьыхьыцтыклын, кьэсклэн, едэхьуцлэн, н.* Мы гупыр псалъэлъэпкьыгьуэ зэхуэмыдэклэ псом нэхьэр нэхь кьулейщ, мыбы хэтщ лэжыгьэцлэхэр, шылэцлэхэр, плыфэцлэхэр, кьэхьуклэцлэхэр, макьыцлэхэр. Щапхьэ: *енэцлын, гьуэжын, кьэуцлэплъын; дыхьэшх, шхыдэ, цытхьу; нэцхьыдзэу, папцэ-цатэу, хьэлынишэу; уэл, бетэмал, еуеуей, н.* Нэхьыбэ дыдэу «теплъэклэ гурыщлэ кьэлэуэтэныгьэр» лэжыгьэцлэхэрэ макьыцлэхэу зэхэтщ. Гурыщлэ кьэзыгьэлъягьуэ макьыцлэ псори хохьэ мы гупым: *Иустофрилэхь, уанэмахуэрэ, дыдыд, аджыдэ, алыхь-алыхь, на-гуацэ, ярэби, лэгьу, алей, гьулэгьуэ, н.*

Мы гупыр псалъафэклэи кьулейщ, ахэр куэдклэ нэхьыбэщ псалъэ щхьэхуэхэм нэхьэр: *(и) лунэр зэтежын, цыплъ хьун, кьыкь хьун, шэхум хуэдэу фагьуэ хьун, нэцхьыр зэхуэклэн (зэхуэфэн), нэм пшагьуэ кьыцлэхьэн, нэклэ пыджен, (и) нэм хьуасклэ кьыцлэхьын, н.* «Теплъэклэ гурыщлэ кьэлэуэтэныгьэм» кьызыщлэубыдэ псалъэ лэй, хьуанэ, псэм едэхьацлэ псалъэхэр, псалъэ зэпхэхэр, н. Псалъэм папщлэ: *хьэбыршыбыр, хьэм кьилъхуа, гьуэгуэ мыгьуэ ежьэн, емынэр кьызыхуэклэуэн, лажьэр зыкьуцлэхуэн, хьэдэр зыгьеин; тласэ, тлысэ, тьыкьлэуэ, Алыхьым и шыкурклэ, дуней нэху, си псэм хуэдэ, н.*

Кьыхьэгьэщыпхьэщ мы гупым «гьы» мыхьэнэрэ «дыхьэшх, гуфлэ» мыхьэнэрэ кьэзыгьэлъягьуэ эмотивхэр зэрыхьхьэр, псалъэ щхьэхуэрэ псалъафэ куэду: *гьын-бжэн, гьуэжьын, гьын, гьынэнэн, гьуэхьуэн, зыфыщлыжын, кьегьэлгьэлэхьын, кьугьын, кьыхьэгьыклын, зэщыджен, клэлытыхьэн, кьегьэжэбзэхьын, нэпс цлэгьэжын (цлэгьэклэ, цлэгьэаткьлэн), нэпсыр кьегьэжэжын, нэпсыр кьелгьэлгьэхьын (кьэщэцэхьын, кьыкьлэтын, кьыцлэлгьэлгьэн), хьэдагьэ цлэын, хьэкьугь кьышын, н.;*

дыхьэшх, кьыхьэхьыжьэн, кьыщитхьын, кьыщитудын, дыхьэшхыкьуэн, дыхьэшхын, кьытыгьуфьыклын, зэхуэгьуфлэн, пыгьуфьыкьыу; (и) ныбафэ лэклэ шыгьыу кьэнэн, ныбафэуэ хьун, пащлэм цлэдыхьэшхыкьын, (и) пащлэклэ цлэгьуфьыкьын, н.

«Теплъэклэ гурыщлэ кьэлэуэтэныгьэ» гупым мыхьэнэбэ псалъэхэр хэтщ, инэхьыбэм зэхьэкла мыхьэнэ кьагьэлъягьуэу: *зэфлэцэхэн, плъын, зыфыщлыжын, хьеуан, н.* Мыхьэнэбэ псалъафэхэм я мыхьэнэ занщлэри зэхьэкла мыхьэнэри эмотиву шытынклэри мэхьу. Псалъэм папщлэ: *шхьэр цлэлуауэ, кьэзэуат ецлэклэын с.ху.* я мыхьэнэ занщлэхэм гурыщлэ кьалуатэ; *хьэ зэрышх-ым* и зэхьэкла мыхьэнэращ эмотивыр. Языныкьуэ псалъафэхэм я мыхьэнэири эмотиву шытщ: *нэклэ шхын, нэ лейклэ еплъын, н.*

Мы гупым хыхьэ псалъэхэм мыэмотиву шытхэм лүклэзэщхь хушытыклэ хуалэщ: *дахэ I «гуакьлэуэ, узылэпызышэ, теплъэ гьуэзэджэ зилэ, екьлэ» – дахэ II «гьэфлэгьыбзэу жалэ»; хьуэн I «иклэ гьуэщлэ, пхьахьуэклэ пхьэ тхьунщын, гьуэщлэ, пхьэм етхьунщлэуэн» – хьуэн II «напэм кьемыкьлэуэ, укьытэгьуэ зыпылэ, жьэм кьемыкьлэуэ псалъэ»; ыхьы I «нтлэ» – ыхьы II «зыгуэрэм щхьэклэ игу зэрызэгьар, зыгуэрэм щхьэклэ кьызырэпшэйтеяр, н. кь. кьызырагьэлъягьуэ псалъэ»; н.*

6. «Хьэл хьуа гурыщлэуатэ шытыклэм» кьелуатэ зыгуэрэм и хьэлым шыщ гурыщлэуатэ шытыклэр цыхухэм я деж хэлүщлыгу зэрыщыхур. Инэхыбэм мы гупым хохьэ плыфэцлэ (нэжэгужэ, гуиш, нэцхьей, гумащлэ, гумыгьуэ, акьылцыдж, укытэх, гууз, гухэ, н.), шыцлэ (гужьей, гьыринэ, фыгьуэнэд, хьэргэшыргэщлэ, хьэуэжыуэжэ, бзаджащлэ, ауаныщлэ, хьэзабшэчаклэ, кьэрабгьэ, фэжагьуэхэ, н.), псалъафэмрэ зэпыхауэ ятх псалъэ зэхэлхэмрэ (гу зэклуэцылэ, бзэ лэфлэ, акьыл лунтла, гу нцланэ, гу щлылэ клуэцылэын, гумызагьэ илэн, жьэ мэхьаджэ, кьуэгьэнанлэ фочауэ, напн укыти зимылэ, н.).

Зи гугьу тшы эмотивхэр льябжьэужь зэмыллэужыгьуэклэ кьэхунклэри мэху. Псалъэм папщлэ:

-ниэ-клэ – укытэниэ, шынагьэниэ, гуфлэгуэниэ, гукьуэуэниэ, гухэхуэуэниэ, гухэцтыниэ, н.;

-рей-клэ – гуфлэрей, бгэрей, гьумэтлымэрей, дыхьэшхрей, кьэгубжьырей, н.;

-х-клэ – укытэх, губжьых, гузэвэх, цхьэклуэх, н.;

-рилэ-клэ – нэцхьейрилэ, хьуапсэрилэ, дыхьэшхрилэ, н.

Мы гупым хыхьэ эмотивхэм мыхьэнэбэ псалъэ куэд яхэтц: мыхьэнэ занщлэ ялэу (зэгь, зэлэзэрыт, угьурлы, угьурсыз, н.), зэхьэкла мыхьэнэ ялэу (нэлурит, зэхуфа, гугьусыгуэ, бэмплэгуэ, дьидж н.). «Хьэл хьуа гурыщлэуатэ шытыклэм» и псалъафэхэм я мыхьэнитлэри инэхыбэм эмотиву шытц: хьэл лунтла, хьэлэ мыкьлэ, гу махэ, н. Луклэзэщхь псалъэхэри мы гупым хэтц: гуащлэ I «пхашэ, ябгэ; щхьэмыгьазэ, кьимыкьлэуэ» – гуащлэ II «кьару, зэфлэкыныгьэ»; нэцлэпкэ I «кьиклэ, ипщхьэжу пкыы зыщлэ, фамплэ зилэ хьэпщхуш» – нэцлэпкэ II «нэжэгужэ, жан, псынщэ, зи шытыклэклэ, теплэклэ зэуэ гу зылызыгьатэ», н.

7. «Гурыщлэуатэ нэцэнэр» – нэхь мащлэ кьызэщлэзыубыдэ эмотив гупхэм ящыщ. Мыбы хыхьэ шыцлэхэр льябжьэужь –гь(э)-клэ кьохуэ, мыпыухыкла мыхьэнэ кьагьэлыгьуэу. Псалъэм папщлэ: нэжэгужагьэ, нэцхьыфлагьэ, хьэуэжыуагьэ, укытэхыгьэ, кьэрабгьэ(э), шынагьэниагьэ, укытэниагьэ, гуцлэгуэгуэ, гулэгуцтагьэ, етэныгьэ, н.

Мы гупым хэт мыхьэнэбэ псалъэхэм инэхыбэм я зэхьэкла мыхьэнэращ эмотиву шытыр: дьиджагьэ, гуащлагьэ(э), шабагьэ(э), щлылэгуэ, хуабагьэ(э), н.; эмотив мыхьэнэ занщлэ зилэхэри яхэтц: нэфлэгуфлагьэ, угьурсызагьэ, н.

Зэрытлыгьуши, кьэдгьэлыгьуа гупхэм эмотив лексикэ псор кьызэщлэуабыдэ. Кьыхэгьэщыпхьэщ псалъафэхэм увьплэшхуэ эмотивхэм зэрыщылыгьыр, мыхьэнэбэ псалъэ кьэгьэхуным абыхэм хэлхьэныгьэшхуэ зэрыхуащыр. А псоми адыгьэбзэ лексико-семантикэ системэм зрагьэужь, нэхь кьулей ящлэ.

Тегьэщлэпэхэр

Список источников и литературы

Бабенко 1989 – Бабенко Л.Г. Лексические средства обозначения эмоций в русском языке. Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1989. 184 с.

Балли 1961 – Балли Ш. Французская стилистика. М.: Изд-во иностр. лит., 1961. 394 с.

Бижоев, Токмакова 2018 – Бижоев Б.Ч., Токмакова М.Х. Гендерная специфика выражения эмоций адыгскими женщинами (на материале кабардино-черкесского языка) // Вопросы когнитивной лингвистики. 2018. № 2. С. 126–131. DOI: 10.20916/1812-3228-2018-2-126-131

Васильев 1981 – Васильев Л.М. Семантика русского глагола. М.: Высш. шк., 1981. 184 с.

Гридин 1983 – Гридин В.Н. Семантика эмоционально-экспрессивных средств языка // Психолингвистические проблемы семантики. М.: Наука, 1983. С. 113–119.

Журт 1987 – Журт Б. Адэж лъапсэ. Повесть. Налшык: Эльбрус, 1987. 188 н.

Звегинцев 1957 – Звегинцев В.А. Семасиология. М.: Изд-во МГУ, 1957. 320 с.

Кыщокьуэ 1984 – Кыщокьуэ А. Тхыгьэхэр томиллым шызэхуэхьэсауэ. Т. 1. Налшык: Эльбрус, 1984. 600 н.

- Кыщокъуэ 1985 – *Кыщокъуэ А.* Тхыгьэхэр томиплӀым щызэхуэхьэсауэ. Т. 3. Налшык: Эльбрус, 1985. 772 н.
- Кыщокъуэ 2004 – *Кыщокъуэ А.* Тхыгьэхэр томихым щызэхуэхьэсауэ. Т. 1. Налшык: Эльбрус, 2004. 512 н.
- Кыщокъуэ 2006 – *Кыщокъуэ А.* Тхыгьэхэр томихым щызэхуэхьэсауэ. Т. 5. Налшык: Эльбрус, 2006. 552 н.
- Кыщокъуэ 2007 – *Кыщокъуэ А.* Тхыгьэхэр томихым щызэхуэхьэсауэ. Т. 6. Налшык: Эльбрус, 2007. 544 н.
- Къэрмокъуэ 2007 – Къэрмокъуэ М. Пшапэ зэхуэгуэ. Повестхэр, рассказхэр. Налшык: Эльбрус, 2007. 264 н.
- Кхуэгуфэ 2000 – *Кхуэгуфэ Хь.* Гьатхэм и ныбжьыр. Повестхэмрэ рассказхэмрэ. Налшык: Эльбрус, 2000. 480 н.
- Мальцев 1963 – *Мальцев В.А.* К вопросу о выявлении эмоциональной лексики в английском языке // Вопросы лексикологии и грамматики иностранных языков. Минск, 1963. С. 3–29.
- Нало 1981 – *Нало З.* Къру закъуэ. Налшык: Эльбрус, 1981. 400 н.
- Пиатровская 2015 – *Пиатровская Л.А.* Эмотивность и дейкис // XLIII Международная филологическая научная конференция. Избранные труды. СПб., 2015. С. 321–332.
- Пиатровская 1994 – *Пиатровская Л.А.* Эмотивные высказывания как объект лингвистического исследования: (на материале русского и чешского языков). СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1994. 147 с.
- Токмакова 2023 – *Токмакова М.Х.* Конверсивные отношения в эмотивной лексике кабардино-черкесского языка // Теоретическая и прикладная лингвистика. 2023. Вып. 9. № 4. С. 136–146. DOI: 10.22250/24107190_2023_9_4_136.
- Токмакова 2017 – *Токмакова М.Х.* Эмотивная лексика кабардино-черкесского языка. Нальчик: Изд-во М. и В. Котляровых, 2017. 274 с.
- Хьэх 2008 – *Хьэх С.* Курых: рассказхэр, повестхэр. Налшык: Эльбрус, 2008. 602 н.
- Шакова 1985 – *Шакова М.К.* Сравнительно-типологическое исследование средств языкового выражения эмоций (на материале русского, немецкого и кабардинского языков): автореф. канд. дисс... Тбилиси, 1985. 21 с.
- Шаховский 1987 – *Шаховский В.И.* Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка. Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1987. 192 с.
- Шаховский 2008 – *Шаховский В.И.* Лингвистическая теория эмоций. М.: Гнозис, 2008. 416 с.
- Шортэн 1954 – *Шортэн А.* Бгырысхэр. Япэ тхыль. Налшык: Къэбэрдей тхыль тедзапӀэ, 1954. 504 н.
- Шортэн 1985 – *Шортэн А.* Бгырысхэр. Ещанэ тхыль. Налшык: Эльбрус, 1985. 332 н.
- Шупин 2016 – *Шупин В.* Выражение эмоций на синтаксическом уровне в русском языке (на материале произведений И.С. Тургенева) // Филологические науки. Вопросы теории и практики. 2016. № 1 (55). С. 100–102.
- ЩоджэнцыкӀу 1989 – *ЩоджэнцыкӀу I.* Софят и гьатхэ // Тхыгьэхэр томишым щызэхуэхьэсауэ. Т. 3. Налшык: Эльбрус, 1989. Н. 7–235.
- Tokmakova, Bizhoeff 2021 – *Tokmakova M.H., Bizhoeff B.Ch.* Reflection of national consciousness in the emotiology of kabardino-circassian language IN: European Proceedings of Social and Behavioural Sciences (EрSBS). Volume 117 – International Conference on Social and Cultural Transformations in the Context of Modern Globalism (SCTCMG 2021) P. 1539–1545. DOI: 10.15405/epsbs. 2021.11.203.

References

- BABENKO L.G. *Leksicheskie sredstva oboznacheniya emocij v russkom yazyke* [Lexical means of denoting emotions in the Russian language]. Sverdlovsk: Ural Publishing House. Univ., 1989. 184 p. (In Russian)
- BALLY S. *Franzuzskaya stilistika* [French stylistics]. M.: Foreign publishing house. lit., 1961. 394 p. (In Russian)
- BIZHOEV B.CH., TOKMAKOVA M.H. *Gendernaya specifika vyrazheniya emocij adygskimimi zhenshchinami (na materiale kabardino-cherkesskogo yazyka)* [Gender specificity of expression of emotions by Adyghe women (based on the material of the Kabardian-Circas-

- sian language] IN: Questions of cognitive linguistics. 2018. No. 2. P. 126–131. (In Russian) DOI: 10.20916/1812-3228-2018-2-126-131
- VASILIEV L.M. *Semantika russkogo glagola* [Semantics of the Russian verb]. M.: Higher school, 1981. 184 p. (In Russian)
- GRIDIN V.N. *Semantika emocional'no-ekspressivnyh sredstv yazyka* [Semantics of emotionally expressive means of language] IN: Psycholinguistic problems of semantics. M.: Nauka, 1983. P. 113–119. (In Russian)
- ZHURT B. *Otchij dom. Povest'* [Father's house. The story]. Nalchik: Elbrus, 1987. 188 p. (In Kabardino-Circassian)
- ZVEGINTSEV V.A. *Semasiologiya* [Semasiology]. M.: Moscow State University Publishing House, 1957. 320 p. (In Russian)
- KESHOKOV A. *Sobranie sochinenij v chetyrekh tomah* [Collected works in four volumes]. Vol. 1. Nalchik: Elbrus, 1984. 600 p. (In Kabardino-Circassian)
- KESHOKOV A. *Sobranie sochinenij v chetyrekh tomah* [Collected works in four volumes]. Vol. 3. Nalchik: Elbrus, 1985. 772 p. (In Kabardino-Circassian)
- KESHOKOV A. *Sobranie sochinenij v shesti tomah* [Collected works in six volumes]. Vol. 1. Nalchik: Elbrus, 2004. 512 p. (In Kabardino-Circassian)
- KESHOKOV A. *Sobranie sochinenij v shesti tomah* [Collected works in six volumes]. Vol. 5. Nalchik: Elbrus, 2006. 552 p. (In Kabardino-Circassian)
- KESHOKOV A. *Sobranie sochinenij v shesti tomah* [Collected works in six volumes]. Vol. 6. Nalchik: Elbrus, 2007. 544 p. (In Kabardino-Circassian)
- KARMOKOV M. *Sumerki. Povesti i rasskazy* [Twilight. Novels and stories]. Nalchik: Elbrus, 2007. 264 p. (In Kabardino-Circassian)
- KAUFOV H. *Vozrast vesny. Povesti i rasskazy* [Age of spring. Novels and stories]. Nalchik: Elbrus, 2000. 480 p. (In Kabardino-Circassian)
- MALTSEV V.A. *K voprosu o vyavlenii emocional'noj leksiki v anglijskom yazyke* [On the issue of identifying emotional vocabulary in the English language] IN: Questions of lexicology and grammar of foreign languages. Minsk, 1963. P. 3–29. (In Russian)
- NALOEV Z. *Odinokij zhuravl'* [Lonely Crane]. Nalchik: Elbrus, 1981. 400 p. (In Kabardino-Circassian)
- PIATROVSKAYA L.A. *Emotivnost' i dejksis* [Emotivity and deixis] IN: XLIII International Philological Scientific Conference. Selected works. St. Petersburg, 2015. P. 321–332. (In Russian)
- PIATROVSKAYA L.A. *Emotivnye vyskazyvaniya kak ob'ekt lingvisticheskogo issledovaniya: (na materiale russkogo i cheshskogo yazykov)* [Emotive statements as an object of linguistic research: (based on the material of the Russian and Czech languages)]. St. Petersburg: St. Petersburg Publishing House. Univ., 1994. 147 p. (In Russian)
- TOKMAKOVA M.H. *Konversivnye otnosheniya v emotivnoj leksike kabardino-cherkesskogo yazyka* [Conversion relations in the emotive vocabulary of the Kabardian-Circassian language] IN: Theoretical and Applied Linguistics. 2023. Issue. 9, No. 4. P. 136–146. (In Russian) DOI: 10.22250/24107190_2023_9_4_136.
- TOKMAKOVA M.H. *Emotivnaya leksika kabardino-cherkesskogo yazyka* [Emotive vocabulary of the Kabardian-Circassian language]. Nalchik: Publishing house of M. and V. Kotlyarov, 2017. 274 p. (In Russian)
- KHAKHOV S. *Serdcevena: rasskazy, povesti* [Core: stories, novels]. Nalchik: Elbrus, 2008. 602 p. (In Kabardino-Circassian)
- SHAKOVA M.K. *Sravnitel'no-tipologicheskoe issledovanie sredstv yazykovogo vyrazheniya emocij (na materiale russkogo, nemeckogo i kabardinskogo yazykov)* [Comparative typological study of the means of linguistic expression of emotions (based on the material of the Russian, German and Kabardian languages)]: abstract. Ph.D. diss... Tbilisi, 1985. 21 p. (In Russian)
- SHAKHOVSKY V.I. *Kategorizaciya emocij v leksiko-semanticheskoy sisteme yazyka* [Categorization of emotions in the lexical-semantic system of language]. Voronezh: Voronezh Publishing House. Univ., 1987. 192 p. (In Russian)
- SHAKHOVSKY V.I. *Lingvisticheskaya teoriya emocij* [Linguistic theory of emotions]. M.: Gnosis, 2008. 416 p. (In Russian)
- SHORTANOV A. *Gorcy. Pervaya kniga*. [Highlanders. First book]. Nalchik: Kabardian book edition, 1954. 504 p. (In Kabardino-Circassian)
- SHORTANOV A. *Gorcy. Tret'ya kniga* [Highlanders. The third book]. Nalchik: Elbrus, 1985. 332 p. (In Kabardino-Circassian)

SHUPIN V. *Vyrazhenie emocij na sintaksicheskom urovne v russkom yazyke (na materiale proizvedenij I.S. Turgeneva)* [Expression of emotions at the syntactic level in the Russian language (based on the works of I.S. Turgenev)] IN: Philological Sciences. Questions of theory and practice. 2016. No. 1 (55). P. 100–102. (In Russian)

SHOGENTSUKOV A. *Vesna Sofiyat* [Vesna Sofiyat] IN: Collected works in three volumes. Vol.3. Nalchik: Elbrus, 1989. P. 7–235. (In Kabardino-Circassian)

TOKMAKOVA M.H., BIZHOEV B.CH. Reflection of national consciousness in the emotiology of kabardino-circassian language IN: European Proceedings of Social and Behavioural Sciences (EpsBS). Vol. 117 – International Conference on Social and Cultural Transformations in the Context of Modern Globalism (SCTCMG 2021) P. 1539–1545. (In English) DOI: 10.15405/epsbs. 2021.11.203.

Авторым теухуауэ

Токмакъ М.Хь. – филологие щыныггьэхэмкIэ кандидат, адыгэбзэ секторым и лэжъакIуэ нэхъыжъ, доцент.

Информация об авторе

М.Х. Токмакова – кандидат филологических наук, доцент, старший научный сотрудник сектора кабардино-черкесского языка.

Information about the author

M.H. Tokmakova – Candidate of Science (Philology), Associate Professor, Senior Researcher of the Kabardino-Circassian Language Sector.

Статья поступила в редакцию 27.07.2014; одобрена после рецензирования 02.09.2024; принята к публикации 15.11.2024.

The article was submitted 27.07.2024; approved after reviewing 02.09.2024; accepted for publication 15.11.2024.